

Universiteit Utrecht
Master psychologie, Kinder- & Jeugdpsychologie

Universiteit Utrecht

THESIS

Slachtoffers van pestgedrag – foute denkers?

Een studie naar de verschillen in moraliteit, denkfouten en empathie tussen slachtoffers en niet-slachtoffers van pestgedrag

Nikki Boutellier (3741850)

22 juni 2015

Begeleider: Liesbeth Aleva

Tweede beoordelaar: Anne-Greth Vriens

Samenvatting

Deze studie onderzocht de verschillen in sociale cognities (morele evaluatie, moreel redeneren, denkfouten en empathie) tussen (zelf-gerapporteerde en door leeftijdgenoten gerapporteerde) slachtoffers van pestgedrag en niet-slachtoffers op basisscholen. In totaal namen er 178 jongens en 188 meisjes deel aan deze studie. De hypothese was dat slachtoffers morele overtredingen als ernstiger ervaren dan niet-slachtoffers, meer morele rechtvaardigingen voor overtredingen gebruiken en meer secundaire denkfouten maken. Dit is door middel van twee multivariate variantie analyses (MANOVA) onderzocht. Deze hypothese is grotendeels verworpen. Er blijken geen verschillen te bestaan in het aantal morele rechtvaardigingen tussen slachtoffers en niet-slachtoffers. Wel blijken zelf-gerapporteerde slachtoffers meer secundaire denkfouten te maken dan niet-slachtoffers. Leeftijd en geslacht hebben geen invloed op de relatie tussen slachtofferschap en sociale cognities. Concluderend kan gesteld worden dat het mogelijk zinvol is om denkfouten bij slachtoffers van pestgedrag aan te pakken, omdat deze in verband staan met sociale vaardigheden waar de meeste slachtoffers tekorten in lijken te hebben.

Sleutelwoorden: slachtofferschap, pestgedrag, sociale cognities, moraliteit, empathie, denkfouten

Abstract

This study examines the differences between social cognitions (moral evaluation, moral reasoning, self-serving cognitive distortions, and empathy) of (self-reported and peer-reported) victims and non-victims of bullying in primary schools. A total of 178 boys and 188 girls participated in this study. The hypothesis was that victims perceived moral transgressions more seriously than non-victims, used less moral justifications for transgression, and show more secondary self-serving cognitive distortions. This has been tested by two multivariate analyses of variance (MANOVA). This hypothesis was partly rejected. There appears to be no difference between the number of moral justifications. The study does illustrate that self-reported victims show more secondary self-serving cognitive distortions than non-victims. Age and gender do not seem to affect the relationship between victimization and social cognitions. In conclusion, it may be useful to address the self-serving cognitive distortions in victims of bullying. These are related to social skills, in which most victims appear to have deficits in.

Keywords: victimization, bullying, social cognitions, morality, empathy, cognitive distortions

“*Meisje (15) pleegt zelfmoord na pesterijen*” (AD, 1 november 2012). “*Pesten heeft minstens tien jaar lange nasleep*” (Parool, 22 februari 2013). “*Het merendeel van toegepaste anti-pestmethodes werkt niet*” (NRC Handelsblad, 21 mei 2014). Deze krantenkoppen illustreren hoeveel aandacht er tegenwoordig is voor pestgedrag in de Nederlandse media. Dit is niet zonder reden. Bij slachtoffers van pestgedrag is vaak sprake van een stabiel patroon (Finkelhor, Ormrod, & Turner, 2007), dat langdurige negatieve consequenties kan hebben op sociaal, emotioneel en cognitief gebied (Kowalski & Limber, 2013). Bovendien zijn veel interventies tegen pesten niet effectief genoeg (van Noorden, Haselager, Cillissen, & Bukowski, 2014). Het is dus van belang om te begrijpen waarom sommige individuen meer kans maken om gepest te worden dan anderen, waardoor effectievere interventies tegen pestgedrag ontwikkeld kunnen worden en slachtoffers middelen krijgen om zich te verdedigen (Gini, Pozzoli, & Hauser, 2011).

Pesten is een vorm van agressie, waarbij iemand herhaaldelijk en bewust wordt vernederd, pijn gedaan of buitengesloten. Verder is er sprake van machtsverschil tussen dader en slachtoffer (Greene, 2006). Kinderen denken dat slachtoffers het pestgedrag zelf uitlokken (door bijvoorbeeld het dragen van afwijkende kleding), maar dit is geen afdoende verklaring voor het feit dat sommige kinderen gepest worden en anderen niet (Aleva, Blank, & Pronk, 2012). Uit onderzoek blijkt dat slachtoffers vaak minder zelfvertrouwen hebben, passief en teruggetrokken zijn en minder ervaring hebben met sociale interactie (Haynie et al., 2001). Hoewel slachtoffers van pestgedrag dus minder sociaal vaardig zijn dan andere kinderen (Hodges, Malone, & Perry, 1997), is nog onbekend welke factoren hier precies aan bijdragen.

Recent onderzoek focust op sociale cognities (de manier waarop een individu over zijn of haar sociale wereld denkt) (Bing, LeBreton, Davison, Migetz, & James, 2007). Er lijkt een verband te bestaan tussen sociale cognities en pestgedrag. Onderzoek daarnaar is voornamelijk gedaan bij daders (Gini, 2006). Maar er lijkt ook een verband te bestaan tussen sociale cognities en slachtofferschap van pestgedrag. Zo blijken slachtoffers tekorten te hebben in het verwerken van sociale informatie, waardoor ze meer kans lopen om gepest te worden. Ze zijn gevoeliger voor bedreigende aanwijzingen dan andere kinderen en kennen vaker vijandige attributies toe aan de acties van anderen (Rosen, Milich, & Harris, 2007). Bovendien zijn er aanwijzingen dat het aantal slachtoffers vermindert wanneer kinderen ouder worden, waarschijnlijk door een toename van sociaal-cognitieve vermogens (Goossens, Vermande & van der Meulen, 2012).

Het huidige onderzoek draagt aan de bestaande kennis bij door te toetsen op welke sociale cognities slachtoffers van pestgedrag van niet-slachtoffers verschillen. Ook wordt getoetst in hoeverre leeftijd en geslacht hierop van invloed zijn, omdat er op deze gebieden

verschillen in de genoemde sociale cognities lijken te bestaan (e.g. Bandura, 2004). Hierdoor zal pesten in de toekomst hopelijk effectiever kunnen worden aangepakt.

In dit onderzoek staan drie sociale cognities centraal die vaak afzonderlijk in verband worden gebracht met pestgedrag bij ouders. Er is echter nog weinig over bekend bij slachtoffers (Gini, 2006): moraliteit, denkfouten en empathie. Bovendien worden deze cognities in verband gebracht met sociale vaardigheden, waar slachtoffers tekorten in lijken te hebben (Ford, 1982). Deze sociale cognities worden onderzocht bij kinderen uit groep drie tot en met acht van de basisschool, die door middel van zelfrapportage en rapportage over leeftijdgenoten aangeven welke kinderen in hun klas betrokken zijn bij pestgedrag. In tegenstelling tot eerder onderzoek worden beide methoden gebruikt, om de nadelen van beide methoden te omzeilen en een volledig beeld van slachtofferschap te verkrijgen (Bouman et al., 2012).

Moraliteit

In de literatuur over moraliteit wordt onderscheid gemaakt tussen morele evaluaties (oordelen: is een actie “goed” of “fout?”) en morele rechtvaardigingen (redeneren: waarom is iets “goed” of “fout?”) (van der Velden, Brugman, Boom, & Koops, 2010). Lawrence Kohlberg (1984) stelde dat de ontwikkeling in moreel redeneren in zes hiërarchische fasen verloopt, opgedeeld in drie niveaus. Wanneer kinderen op het eerste, pre-conventionele niveau redeneren, letten zij op de directe consequenties van acties en proberen zij straf te vermijden (fase één) of beloningen te verkrijgen (fase twee). Iemand die op conventioneel niveau redeneert baseert morele oordelen op het verlangen om goedkeuring te krijgen (fase drie) en op sociale normen (fase vier). Op het post-conventionele niveau gaat men uit van sociale contracten, de democratische wet (fase vijf) en universele principes van rechtvaardigheid (fase zes), die soms tegen de wet of mening van autoriteitsfiguren ingaan. Kinderen redeneren tot ze ongeveer twaalf jaar oud zijn op pre-conventioneel niveau, waarna ze op conventioneel niveau gaan redeneren. Weinig mensen behalen het post-conventionele niveau (Colby et al., 1983). Gibbs (2003) beperkt zich daarom in zijn theorie tot de eerste vier fasen. Kinderen redeneren in fase één en twee nog vanuit een egocentrisch gezichtspunt. Vanaf hun twaalfde jaar gaan ze morele oordelen baseren op reciprociteit en regels in de samenleving (fase drie en vier).

Een andere visie komt van Elliot Turiel (2008), die – in tegenstelling tot Kohlberg – onderscheid maakt tussen drie domeinen in de sociale kennis van kinderen: een moreel domein (bv. welzijn van anderen), een conventioneel domein (bv. conventies) en een persoonlijk domein (bv. hygiëne). Deze domeinen ontwikkelen zich onafhankelijk van elkaar. Vierjarige kinderen kunnen al redelijk onderscheid maken tussen het conventionele en morele domein en accepteren overtredingen in het morele domein minder snel dan overtredingen in de andere

domeinen (Leenders & Brugman, 2005; Turiel, 2008). Tot hun zevende levensjaar baseren kinderen morele oordelen vooral op het behoud van welzijn en het vermijden van leed. Maar zij hebben nog moeite met het integreren van informatie (bv. als de behoeften van meerdere mensen een rol spelen) (Piaget, 1951). Rond hun tiende jaar, zijn ze in staat ook situationele factoren zoals intenties en uitkomsten in hun oordeel mee te nemen, waarbij ook de ontwikkeling van *theory-of-mind*-vaardigheden een rol speelt. Hun oordelen worden dan genuanceerder (Smetana, Jambon, Conry-Murray, & Sturge-Apple, 2012). Oudere adolescenten vanaf ongeveer 16 jaar verkiezen morele oplossingen boven niet-morele, waardoor hun oordelen vergelijkbaar zijn met die van kinderen tussen de zeven en tien jaar oud (Nucci & Turiel, 2009). Meisjes lijken meer morele rechtvaardigingen te gebruiken dan jongens, omdat ze meer relatie-georiënteerd zijn (Malti, Gasser, & Buchmann, 2009; Smetana et al., 2012). Turiel (2002) is verder van mening dat mensen met weinig macht en status zich meer bewust zijn van overtredingen van regels dan mensen met meer macht en status, waardoor zij zich eerder moreel verantwoordelijk voelen en meer morele rechtvaardigingen gebruiken.

Slachtoffers. Slachtoffers lijken tekorten te hebben in sociale vaardigheden en *theory-of-mind*-vaardigheden, die belangrijk zijn om moreel gedrag te begrijpen (Gini, 2006). De hoeveelheid onderzoek naar moraliteit is echter beperkt en de resultaten zijn wisselend. Zo vonden Gini en collega's (2011) in hun onderzoek naar kinderen tussen de negen en dertien jaar dat slachtoffers van pestgedrag in tegenstelling tot daders en verdedigers hun morele evaluaties baseren op alleen de gevolgen voor het slachtoffer (in plaats van informatie te integreren over bijvoorbeeld uitkomsten van een actie). Dit lijkt overeen te komen met rechtvaardigingen in het morele domein van Turiel (het welzijn van anderen; 2008). Ze vonden geen significante invloed van leeftijd en geslacht op de relatie tussen slachtofferschap en morele ontwikkeling. Gini en collega's gebruikten echter alleen rapportage door leeftijdsgenoten om verschillende pestrollen te meten en onderzochten slechts de verschillen tussen de drie groepen (daders, slachtoffers, verdedigers).

Denkfouten

Er lijkt een relatie te bestaan tussen het morele gedrag van een individu en zijn of haar niveau van moreel redeneren, die deels beïnvloed wordt door denkfouten (Gibbs, 2003). Mensen baseren hun gedrag op de interpretatie van sociale gebeurtenissen en tekorten in deze interpretatie worden ook wel *self-serving cognitive distortions* genoemd (Barriga, Gibbs, Potter, & Liao, 2001), oftewel SCD. SCD lijken een sterke relatie te hebben met sociale vaardigheden (Nas et al., 2006), waar slachtoffers tekorten in lijken te hebben (Hodges et al., 1997). Bovendien gebruiken slachtoffers van antisociaal gedrag (bv. misdrijven) vaak meer SCD, om

het gedrag voor zichzelf te kunnen rechtvaardigen in afwezigheid van verder bewijs (Graham & Juvonen, 1998). In de literatuur worden vier SCD beschreven: egocentrisme, anderen de schuld geven, minimaliseren/ mislabelen en uitgaan van het ergste. *Egocentrisme* is het volledig afgaan op eigen verwachtingen en behoeften, waardoor anderen niet in acht worden genomen. *Anderen de schuld geven* beschrijft de neiging iemands eigen gedrag aan bronnen buiten het individu toe te schrijven. Bij *minimaliseren/mislabelen* ziet men het antisociale gedrag als acceptabele en noodzakelijke manier om doelen te bereiken. *Uitgaan van het ergste* is het toeschrijven van vijandige intenties aan anderen en het uitgaan van het ergste scenario (Wallinius, Johansson, Larden, & Dernevik, 2011).

Barriga en Gibbs (1996) delen deze SCD op in primaire en secundaire denkfouten. Primaire SCD worden gekenmerkt door egocentrische attitudes (egocentrisme) en reflecteren een onvolwassen fase van moreel redeneren. Secundaire SCD lijken emotionele stress te verminderen die de primaire SCD veroorzaken (Barriga et al., 2001). Dit heeft te maken met *cognitieve dissonantie*: een gevoel van ongemak dat voortkomt uit een discrepantie tussen een uitgevoerde actie en iemands positieve zelfconceptie. Om dit gevoel te verminderen en hun gedrag te rechtvaardigen veranderen mensen een dissonante cognitie of voegen een nieuwe cognitie toe (Aronson, Wilson, & Akert, 2010). Turiel (2008) beschrijft dit in zijn domeintheorie met de term “domeinverschuiving”: iemand die een morele overtreding begaat interpreteert deze als conventionele of persoonlijke overtreding, omdat deze als minder ernstig worden ervaren en het zelfbeeld dan beschermd wordt.

Ook zijn secundaire SCD vergelijkbaar met het concept van *moral disengagement* (Bandura 1990; Ribeaud & Eisner, 2010), in het vervolg morele ontkoppeling genoemd. Dit is een cognitief proces, waarbij mensen hun schadelijke gedrag voor zichzelf proberen te rechtvaardigen. Bandura (1990) identificeert hierbij enkele mechanismen. Drie hiervan proberen het onjuiste gedrag als ethisch te omschrijven en overlappen deels met het concept van *minimaliseren/mislabelen*. Twee andere mechanismen verdelen de verantwoordelijkheid en overlappen deels met het concept van *anderen de schuld geven*. Met twee mechanismen worden consequenties genegeerd of vervormd, wat overeenkomt met het concept van *minimaliseren/mislabelen*. Ten slotte spreekt Bandura van drie mechanismen die voor morele ontkoppeling zorgen door het slachtoffer de schuld te geven of hem te dehumaniseren. Dit overlapt deels met de concepten van *minimaliseren/mislabelen*, *anderen de schuld geven* en *uitgaan van het ergste* (Ribeaud & Eisner, 2010). Kinderen leren al op jonge leeftijd enkele van deze mechanismen te gebruiken, zoals het afschuiven van de schuld op een ander. Bij de andere mechanismen is meer cognitieve capaciteit nodig en deze ontwikkelen later (Bandura, 1990).

Verder blijken jongens na de eerste levensjaren meer morele ontkoppeling tonen dan meisjes (Bandura, 2004).

Slachtoffers. Er is weinig onderzoek gedaan naar SCD en pestgedrag, maar enkele studies richten zich op het vergelijkbare concept van morele ontkoppeling (e.g. Gini, 2006). Pornari en Wood (2010) vinden dat zelf-gerapporteerde slachtoffers tussen de elf en vijftien jaar meer morele ontkoppeling tonen dan kinderen die zichzelf niet als slachtoffer zien. Er werden geen significante effecten gevonden van leeftijd en geslacht op deze relatie. De uitkomsten van dit onderzoek zijn echter niet generaliseerbaar, omdat slachtofferschap alleen met zelfrapportage gemeten is en er slechts twee scholen meededen. Obermann (2011) vindt geen relatie tussen slachtofferschap (gemeten door zelfrapportage én rapportage door leeftijdgenoten) en morele ontkoppeling bij adolescenten.

Empathie

Empathie is het begrijpen van de emotionele staat van een ander persoon, waarbij vaak onderscheid gemaakt wordt tussen een cognitieve en affectieve component. De eerste component is het vermogen om andermans perspectief in te nemen en te *begrijpen*, terwijl de affectieve component het vermogen beschrijft om gevoelens van sympathie voor anderen te *voelen* (Vachon & Lynam, 2015). De ontwikkeling van empathie komt voort uit de groeiende sociale en cognitieve vaardigheden van kinderen (zoals perspectief innemen en emotiebegrip). Met name affectieve empathie ontwikkelt zich al in de vroege kindertijd. Al in het eerste levensjaar zijn tekenen van affectieve empathie zichtbaar en gedurende het tweede levensjaar reageren kinderen wanneer ze iemand anders pijn of verdriet zien hebben. Deze reacties zijn nog egocentrisch van aard; pas wanneer kinderen ongeveer drie jaar oud zijn begint het vermogen zich te ontwikkelen om zich in anderen te verplaatsen (Hoffman, 2007). Deze zogeheten *theory of mind*-vaardigheden zijn nodig om ook de cognitieve component van empathie te ontwikkelen. Affectieve en cognitieve empathie ontwikkelen zich verder door sociale interactie en verbeterende cognitieve vaardigheden en zouden misschien pas in de late adolescentie uitontwikkeld zijn (Singer, 2006). Cognitieve empathie lijkt agressie te verminderen bij volwassenen en kinderen, omdat de (emotionele) consequenties van acties voor anderen beter begrepen worden. Affectieve empathie daarentegen roept een neiging op om andermans stress te verminderen, omdat mensen met een hoog affectief empathisch vermogen zich kunnen inleven in de gevoelens van anderen (Van Lissa et al., 2015). Wat betreft sekseverschillen is er veel bewijs voor het feit dat meisjes een hoger empathisch vermogen hebben dan jongens (Rueckert & Naybar, 2008).

Slachtoffers. Er is weinig onderzoek gedaan naar de relatie tussen empathie en slachtofferschap en de resultaten zijn wisselend. Malti en collega's (2010) concludeerden dat een tekort aan affectieve empathie de kans vergroot om slachtoffer te worden van pestgedrag bij kinderen van zes en zeven jaar oud, omdat affectieve empathie de kwaliteit van interpersoonlijke relaties verbetert. Toch stellen deze onderzoekers dat slachtoffers mogelijk juist meer empathisch vermogen hebben, omdat ze extra gevoelig zijn voor de emotionele consequenties van regelovertradingen. De resultaten waren echter niet generaliseerbaar naar oudere kinderen, omdat de empathische vermogens van kinderen op die leeftijd misschien nog niet volledig tot ontwikkeling zijn gekomen (Singer, 2006). Van Noorden en collega's (2014) vonden in hun meta-analyse (waarbij in de meeste onderzoeken slechts één meetmethode voor pestrollen gebruikt was) geen relatie tussen affectieve empathie en slachtofferschap, maar wel een negatieve relatie tussen cognitieve empathie en slachtofferschap. Zij stellen dat kinderen die gepest worden zich wel in de gevoelens van anderen kunnen *inleven*, maar deze niet goed *begrijpen*. De relatie tussen cognitieve en affectieve empathie en betrokkenheid bij pestgedrag was bij jongens soms sterker dan bij meisjes, maar er werden geen significante leeftijdsverschillen gevonden.

Huidig onderzoek

Over de sociale cognities van slachtoffers van pestgedrag is weinig bekend en de resultaten zijn wisselend. Bovendien maken de meeste onderzoeken gebruik van zelfrapportage óf rapportage door leeftijdgenoten. Zelfrapportage zou een complete en betrouwbare methode kunnen zijn, maar een nadeel is dat we nooit zeker weten of kinderen waarheidsgetrouw antwoorden (Ladd & Kochenderfer-Ladd, 2002). Volgens andere onderzoekers is daarom rapportage door leeftijdgenoten betrouwbaarder, omdat het oordeel door (min of meer) objectieve buitenstaanders wordt gegeven (Bouman et al., 2012). Het is echter nooit in een empirische studie getest of kinderen van hun klasgenoten weten wie gepest wordt (Oldenburg et al., 2015). Ook kunnen vooroordelen of reputaties een rol spelen (Meulen & Olthof, 2012). De gevonden correlaties tussen zelf-rapportage en rapportage door leeftijdgenoten zijn vaak matig tot laag (Bouman et al., 2012). Deze onderzoekers menen dat alleen door een combinatie van beide methoden een compleet beeld verkregen kan worden van wie nu slachtoffer zijn.

Dit is het eerste onderzoek dat zich volledig richt op de relatie tussen sociale cognities en slachtofferschap van pestgedrag, waarbij gebruik wordt gemaakt van zelfrapportage én rapportage door leeftijdgenoten. Hiermee wordt een groot nadeel van eerdere onderzoeken ondervangen. Er wordt geprobeerd een helderder beeld te schetsen van de besproken sociale cognities bij slachtoffers in de groepen drie tot en met acht van de basisschool. Jongere kinderen

hebben moeite om aan te geven wanneer iemand gepest wordt (Goossens et al., 2012) en hebben minder cognitieve capaciteit om over morele situaties te oordelen (Gini et al., 2011). De onderzoeksvraag die met dit onderzoek beantwoord zal worden is: (1) *Op welke sociale cognities (morele evaluatie, morele rechtvaardigingen, denkfouten en empathie) verschillen slachtoffers van niet-slachtoffers?* De verwachting is dat slachtoffers (van beide genoemde vormen van rapportage) morele overtredingen als ernstiger ervaren dan niet-slachtoffers en dat ze meer morele rechtvaardigingen gebruiken (Gini et al., 2011). Verder wordt verwacht dat slachtoffers meer secundaire denkfouten maken dan niet-slachtoffers (Graham & Juvonen, 1998), maar niet verschillen in de mate van (affectieve) empathie (Van Noorden et al., 2014).

De tweede onderzoeksvraag is: (2) *In hoeverre hebben leeftijd en sekse invloed op de relatie tussen slachtofferschap en sociale cognities?* In dit onderzoek wordt uitgegaan van de indeling in domeinen van Turiel (1983). Kinderen onder de tien jaar gebruiken vooral morele rechtvaardigingen voor overtredingen. Naarmate ze ouder zijn, worden hun rechtvaardigingen meer variabel (Turiel, 2008). Slachtoffers lijken echter – ook wanneer zij ouder zijn dan tien jaar – voornamelijk morele rechtvaardigingen te gebruiken (Gini et al., 2011; Turiel, 2008). Daarom wordt verwacht dat met name oudere slachtoffers meer morele rechtvaardigingen geven dan niet-slachtoffers. Verder wordt verwacht dat met name oudere slachtoffers meer secundaire denkfouten maken dan niet-slachtoffers, omdat de cognitieve capaciteit om denkfouten te maken zich in de loop der jaren ontwikkeld (Bandura, 1990). Wat betreft empathie worden grotere verschillen tussen slachtoffers en niet-slachtoffers verwacht bij oudere kinderen, omdat empathie zich misschien wel tot in de adolescentie blijft ontwikkelen (Singer, 2006). Wat betreft geslacht wordt verwacht dat het verschil tussen slachtoffers en niet-slachtoffers in het aantal morele rechtvaardigingen groter is bij jongens dan bij meisjes, omdat meisjes over het algemeen al meer morele rechtvaardigingen gebruiken (Malti et al., 2009). De verschillen in empathie en denkfouten tussen slachtoffers en niet-slachtoffers zullen naar verwachting juist bij meisjes sterker zijn, omdat meisjes over het algemeen meer empatisch zijn dan jongens en minder denkfouten maken (Bandura, 2004; Rueckert & Naybar, 2008).

Methode

Participanten

Aan het onderzoek deden in totaal 366 schoolkinderen mee tussen de 7.1 en 13.4 jaar oud ($M = 10.3$ $SD = 1.3$), uit de groepen drie tot en met acht op de basisschool: 178 jongens ($M = 10.92$ $SD = 1.31$) en 188 meisjes ($M = 10.36$ $SD = 1.24$). De participanten kregen vooraf ouderlijke toestemming. De meeste participanten waren van Nederlandse afkomst (77,6%); de overige kinderen hadden ten minste één ouder die in het buitenland geboren was (18,9%).

Procedure

Acht basisscholen uit het persoonlijk netwerk van masterstudenten (benaderd via telefoon en email) participeerden aan het onderzoek. Enkele hiervan stonden in Utrecht en de rest stond in verschillende kleine plaatsen in Nederland. Ouders konden aangeven als ze niet wilden dat hun kind meedeed met het onderzoek en de participanten zelf is verteld dat ze op elk moment mochten stoppen. Het onderzoek werd individueel afgenomen in een rustige kamer, waar de proefleider de vragenlijsten voorlas: de HID-vragenlijst, vragenlijst over moreel redeneren, de IEKA en de New Participant Role Scale (NPRS). Het onderzoek duurde ongeveer 50 minuten.

Materiaal

Denkfouten. Om denkfouten te meten is een aangepaste versie van de Hoe-Ik-Denk-Vragenlijst gebruikt (HID; Nas, Brugman, & Koops, 2008; oorspronkelijk ontwikkeld door Barriga et al., 2001). Deze vragenlijst bestaat uit 44 zes-punts-Likert items (1 = *helemaal niet mee eens* en 6 = *helemaal mee eens*). Met elf items wordt de primaire *self-serving cognitive distortion* (egocentrisme; “Als ik echt iets wil, maakt het me niet uit hoe ik het krijg”) gemeten. De Cronbach’s alpha van deze schaal is .67 (gemiddelde consistentie tussen de items). Met 21 items worden drie secundaire SCD gemeten: anderen de schuld geven (“Als ik mensen uitlach is het hun eigen schuld”), uitgaan van het ergste (“Mensen proberen mij altijd lastig te vallen”) en minimaliseren/mislabellen (“Schelden is niet erg, het doet toch niemand pijn”). De Cronbach’s alpha van de volledige schaal secundaire SCD is .83 (goede consistentie). Zes items zijn positieve opvulling (“Als ik problemen heb, moet ik daaraan werken”) en zes items zijn bedoeld om oneerlijke antwoorden te ontdekken (“Soms verveel ik me”). Het gemiddelde van deze items is meegenomen in de analyses als covariaat (HID_{controle}). In de analyses is onderscheid gemaakt tussen primaire en secundaire SCD, waarbij een gemiddelde is berekend van de scores op de desbetreffende items. Deze gemiddelden kunnen variëren tussen 1 en 6, waarbij een hoger gemiddelde betekent dat een participant meer primaire of secundaire SCD rapporteerde dan bij een lager gemiddelde.

Moreel redeneren. In zes stripverhaaltjes waren verschillende morele overtredingen uitgebeeld (fysieke agressie, relationele agressie en oppositioneel-opstandig gedrag). De participanten moesten aangeven hoe erg zij de morele overtreding vonden op een 4-punts-Likertschaal (1 = *niet erg* en 4 = *heel erg*). De totaalscore (0-4) van de variabele morele evaluatie is berekend door het gemiddelde uit te rekenen van de zes antwoorden, waarbij een lagere totaalscore een positievere evaluatie van morele overtredingen reflecteert. De Cronbach’s alpha van deze schaal is .61 (voldoende consistentie; Cohen, 1988).

Participanten moesten ook aangeven waarom ze de actie goed of fout vonden (morele rechtvaardiging). Deze reacties werden opgedeeld in morele (score =1) of conventionele en overige rechtvaardigingen (score = 0), gebaseerd op de indeling van Turiel (1983). Hij deelt rechtvaardigingen op in drie morele categorieën (gebaseerd op welzijn van anderen, eerlijkheid, morele verplichting), zeven conventionele categorieën (gebaseerd op gewoontes, normen, regels of het vermijden van straf) en een restcategorie. De variabele aantal morele oordelen bestaat uit de keren dat een kind een rechtvaardiging gaf op basis van morele redenen (totaalscore tussen de 0 en 6). De Cronbach's alpha van de vragen over morele rechtvaardiging is .64 (een voldoende consistentie tussen de items; Cohen, 1988).

Empathie. Empathie werd gemeten met de vertaalde versie van de Index of Empathy for Children and Adolescents (Bryant, 1982): Index van Empathie voor Kinderen en Adolescenten (IEKA; De Wied et al., 2007). Deze vragenlijst bestaat uit 22 tweepunts-items (ja/nee), die het affectieve aspect van empathie meten (voorbeeld: "Als ik een jongen zie huilen, moet ik zelf ook bijna huilen"). Bij 11 items droeg een bevestigend antwoord (ja) bij aan een empathische neiging, bij de overige 11 items droeg juist een negatief antwoord (nee) bij aan deze neiging. Empathische antwoorden kregen de waarde 1, niet-empathische antwoorden kregen de waarde 0. Een totaalscore is berekend door de empathische antwoorden bij elkaar op te tellen (tussen 0 en 22), waarbij een hogere score meer empathie reflecteert. Omdat slechts de totaalscores van de items bekend waren kon Cronbach's alpha niet berekend worden, maar in onderzoek bij kinderen naar de Engelstalige versie van de IEKA kwam lage tot voldoende interne consistentie naar voren (groep drie: .52, groep vier tot zes: .62, groep acht: .66; De Wied et al., 2007).

Pestrollen. Voor rapportage door leeftijdgenoten is de Nederlandstalige aangepaste versie van de New Participant Role Scale (NPRS) gebruikt (Olthof et al., 2011), waarmee op basis van nominaties door klasgenoten pestgedrag gemeten wordt. Participanten moesten per categorie pestgedrag (fysiek, materiaal, verbaal, direct sociaal en indirect sociaal) de volgende vragen beantwoorden: (a) "Weet jij kinderen in de klas die zo gepest worden? Kun jij mij de namen noemen?" en (b) "Weet jij kinderen in de klas die zo pesten? Kun je mij de namen noemen?". Ook moesten participanten een soortgelijke vraag beantwoorden voor de rollen aanmoediger, verdediger en buitenstaander.

Een continue score per pestrol is berekend door het aantal verkregen nominaties te delen door het aantal kinderen dat nomineerde (totaalscore tussen 0 en 1), waarbij een hogere score aangeeft dat een kind vaker door klasgenoten is genoemd. Vervolgens zijn participanten ingedeeld op een pestrol wanneer deze een score van minimaal .15 op die rol had (vergelijkbaar

met Olthof et al., 2011). Dit betekent dat 15% van het aantal kinderen dat nomineerde deze participant had genomineerd bij een bepaalde rol. Wanneer dat bij twee rollen zo was kregen kinderen de rol waarop ze het hoogste scoorden. In het geval van twee exact dezelfde scores kregen zij de rol met de meest actieve bijdrage aan pestgedrag (bijvoorbeeld dader in plaats van aanmoediger). Deze procedure leverde 29 slachtoffers op (14 jongens, 15 meisjes). De continue score van ouderschap is meegenomen in de analyses als covariaat om hiervoor te controleren. De reden is dat kinderen die hoog scoren op slachtofferschap én ouderschap (“slachtoffer-daders”) of alleen op slachtofferschap op meerdere gebieden verschillen van andere slachtoffers. Zo laten slachtoffer-daders veel externaliserend gedrag zien en hebben vooral zij de kans om gedurende langere tijd betrokken te zijn bij pestgedrag (Salmivalli & Nieminen, 2002). Omdat slechts de totaalscores bekend waren, kon de interne consistentie niet worden berekend tussen de items. Volgens Goossens en collega’s (2006) is de interne consistentie van deze vragenlijst hoog (Cronbach’s alpha van de gebruikte schaal: slachtoffer .91).

Om zelf-gerapporteerd slachtofferschap te meten hebben 245 participanten één vraag beantwoord uit de Olweus Bullying Questionnaire (Olweus, 2010): “Hoe vaak ben jij zelf gepest de afgelopen tijd?”. Participanten moesten dit op een vierpunts-Likertschaal aangeven (0 = *nooit*, 1 = *1 of 2 keer in de laatste maanden*, 2 = *2 of 3 keer per maand*, 3 = *1 keer per week* en 4 = *meerdere keren per week*). Kinderen werden als slachtoffer aangemerkt zij een 2, 3 of 4 scoorden op de variabele zelf-gerapporteerd slachtofferschap, omdat pesten een structureel fenomeen is (Solberg & Olweus, 2003) en zelf-rapportage en rapportage door leeftijdgenoten vooral overeenkomen wanneer kinderen (heel) vaak gepest worden (Oldenburg et al., 2015). Deze procedure leverde 62 slachtoffers op (28 jongens, 34 meisjes).

Resultaten

Voorbereidende en beschrijvende analyses

Per instrument zijn de missende waarden geanalyseerd; met name de IEKA-vragenlijst was door veel participanten niet ingevuld (72.7%), omdat deze niet bij elke school is afgenomen. Deze waarden misten niet willekeurig; participanten die de IEKA-lijst niet hadden ingevuld waren significant jonger ($M_{\text{leeftijd}} = 10.09$) dan participanten die deze lijst wel hadden ingevuld ($M_{\text{leeftijd}} = 10.92$), $t(249.9) = 6.7$, $p < .01$. Bovendien maakten zij minder denkfouten ($M_{\text{HIDtotaal}} = 1.89$) dan de andere kinderen ($M_{\text{HIDtotaal}} = 2.01$), $t(178) = 3.2$, $p < .01$ en gebruikten zij meer morele rechtvaardigingen voor overtredingen ($M_{\text{moreleoordelen}} = 4.02$) dan de andere kinderen ($M_{\text{moreleoordelen}} = 2.24$), $t(202.4) = -11.2$, $p < .01$. De variabele empathie is door het grote aantal (niet willekeurig) missende data niet meegenomen in de analyses. Door middel van

boxplots werden enkele uitschieters in de overige data ontdekt. Deze zijn niet weggelaten uit de analyses, omdat de participanten tot de populatie behoorden.

T-toetsen toonden geen significante verschillen in de afhankelijke variabelen tussen jongens en meisjes. De continue scores van zelf-rapportage en rapportage door leeftijdgenoten van slachtofferschap bleken – ook na log-transformatie en square root transformatie – beide rechtsscheef verdeeld te zijn. Dit houdt in de meeste kinderen niet als slachtoffer werden gezien door zichzelf of door anderen. Daarom zijn de categorische scores van slachtoffer (= 0) en niet-slachtoffer (= 1) gebruikt. Ook de continue score van ouderschap was rechtsscheef verdeeld, maar was meer normaal-verdeeld na een square root transformatie.

Het aantal slachtoffers ($n_{zelfrapportage} = 62$ en $n_{leeftijdgenoten} = 29$) was aanzienlijk kleiner dan het aantal niet-slachtoffers ($n_{zelfrapportage} = 183$ en $n_{leeftijdgenoten} = 311$). Daarom is een steekproef getrokken van de niet-slachtoffers ($n_{zelfrapportage} = 120$ en $n_{leeftijdgenoten} = 120$). T-toetsen lieten geen significante verschillen zien met de originele datasets van niet-slachtoffers. Voor de analyses zijn de datasets in twee groepen verdeeld, onder de tien jaar en boven de tien jaar oud (zelfrapportage: $M_{<10} = 8.94$, $SD_{<10} = 0.55$; $M_{>10} = 10.98$, $SD_{>10} = 0.63$ en rapportage door leeftijdgenoten: $M_{<10} = 9.06$, $SD_{<10} = 0.52$; $M_{>10} = 11.20$, $SD_{>10} = 0.82$). In Tabel 1 en Tabel 2 staan de overige beschrijvende statistieken van de beide datasets. De variabele secundaire SCD bleek in beide datasets niet-normaal verdeeld te zijn, net als het aantal morele rechtvaardigingen bij de dataset voor zelfrapportage. Deze zijn door middel van square-root transformatie getransformeerd.

Hoofdanalyses

Om te toetsen op welke sociale cognities (morele oordelen, morele rechtvaardigingen en denkfouten) slachtoffers van pestgedrag verschillen van niet-slachtoffers zijn twee 2 (slachtofferschap) x 2 (leeftijdsgroep) x 2 (geslacht) multivariate variantie analyses (MANOVA) uitgevoerd op de sociale cognities, waarbij gecontroleerd is voor ouderschap (continue score) en $HID_{controle}$. De assumpties van homogeniteit van de covariantiematrixen en normaliteit bleken in de meeste gevallen niet geschonden te zijn (zie voor uitzondering hieronder) en er was geen sprake van multi-collineariteit.

Tabel 1

Het gemiddelde (M) en de standaardafwijking (SD) van morele evaluatie, moreel redeneren, primaire SCD en secundaire SCD voor zelfrapportage van slachtoffers en niet-slachtoffers.

Variabele	Slachtoffers ($n = 62$)		Niet-slachtoffers ($n = 120$)	
	M	SD	M	SD
Morele evaluatie	2.97	0.50	2.95	0.44
Morele rechtvaardigingen (sqrt)	1.27	0.69	1.38	0.61
Primaire SCD	2.09	0.63	1.94	0.56
Secundaire SCD (sqrt)	1.46	0.22	1.36	0.19

Tabel 2

Het gemiddelde (M) en de standaardafwijking (SD) van morele evaluatie, moreel redeneren, primaire SCD en secundaire SCD voor rapportage door leeftijdgenoten van slachtoffers en niet-slachtoffers.

Variabele	Slachtoffers ($n = 29$)		Niet-slachtoffers ($n = 120$)	
	M	SD	M	SD
Morele evaluatie	2.93	0.51	3.00	0.43
Morele rechtvaardigingen	3.55	1.82	3.57	1.68
Primaire SCD	1.95	0.59	1.96	0.58
Secundaire SCD (sqrt)	1.45	0.27	1.38	0.19

Zelfrapportage. Een multivariaat hoofdeffect van zelf-gerapporteerd slachtofferschap was significant, $F(4, 171) = 2.585$, $p = 0.039$, partial $\eta^2 = .057$ (een klein effect; Field, 2006; Richardson, 2011). Dit betekent dat er betekenisvolle multivariate verschillen zijn tussen slachtoffers en niet-slachtoffers in sociale cognities. Ook blijkt er een significant multivariaat effect van leeftijdsgroep op sociale cognities te zijn, $F(4, 171) = 2.822$, $p = 0.027$, partial $\eta^2 = .062$ (een klein effect; Field, 2006; Richardson, 2011). Er werden geen significante multivariate interactie-effecten van leeftijd of geslacht en slachtofferschap op sociale cognities gevonden.

Analyse van de afhankelijke variabelen liet verder alleen een effect zien voor de hoeveelheid secundaire denkfouten, $F(7, 174) = 9.315$, $p = 0.003$, partial $\eta^2 = .051$, $\eta^2 = .032$; een klein effect (Field, 2006; Richardson, 2011). Dit betekent dat zelf-gerapporteerde slachtoffers ($M = 1.46$, $SD = 0.22$) significant meer secundaire denkfouten maken dan niet-slachtoffers ($M = 1.36$, $SD = 0.19$). Er blijken geen significante univariate interactie-effecten te zijn van leeftijdsgroep of geslacht en slachtofferschap op de sociale cognities.

Rapportage door leeftijdgenoten. Levene's test was significant voor de (getransformeerde) variabele secundaire denkfouten en eventuele conclusies worden daarom voorzichtig geïnterpreteerd. Een multivariaat hoofdeffect van door leeftijdgenoten gerapporteerd slachtofferschap was niet significant, wat betekent dat er geen betekenisvolle (multivariate) verschillen zijn tussen slachtoffers en niet-slachtoffers op sociale cognities. Wel blijkt er een significant multivariaat effect van leeftijd op sociale cognities te zijn, $F(4, 138) = 4.518, p = 0.002$, partial $\eta^2 = .116$, net als van geslacht, $F(4, 138) = 4.465, p = 0.002$, partial $\eta^2 = .115$. De multivariate interactie-effecten van leeftijd en geslacht met slachtofferschap op sociale cognities zijn niet significant. Er blijken verder geen significante univariate effecten van slachtofferschap op sociale cognities te zijn. Ook zijn er geen significante univariate effecten van interacties met geslacht en leeftijd.

Discussie

Onderzocht is op welke sociale cognities (zelf-gerapporteerde én door leeftijdgenoten gerapporteerde) slachtoffers van pestgedrag van niet-slachtoffers verschillen en of geslacht en leeftijd hierop van invloed zijn. Verwacht werd dat slachtoffers morele overtredingen als ernstiger zouden ervaren, meer morele rechtvaardigingen zouden gebruiken en meer secundaire denkfouten zouden maken dan niet-slachtoffers. Verder werd verwacht dat slachtoffers en niet-slachtoffers in de oudere leeftijdsgroep sterker van elkaar zouden verschillen in het aantal morele rechtvaardigingen en secundaire denkfouten dan in de jongere leeftijdsgroep. Bovendien werden interactie-effecten verwacht van geslacht op het aantal denkfouten, empathie en aantal morele rechtvaardigingen. Deze hypothesen zijn bijna allemaal verworpen. Alleen zelf-gerapporteerde slachtoffers maken significant meer secundaire denkfouten dan niet-slachtoffers.

Dit verschil zou verklaard kunnen worden uit het feit dat er een sterk negatief verband lijkt te bestaan tussen het maken van denkfouten en het niveau van sociale vaardigheden (Nas et al., 2006). Slachtoffers hebben vaak gebrekkige sociale vaardigheden (Rosen et al., 2007), wat deels lijkt te komen door tekorten in het verwerken van sociale informatie (Crick & Dodge, 1994). Ten minste een deel van deze tekorten zou dus kunnen bestaan uit het maken van secundaire denkfouten. Bovendien zouden slachtoffers geneigd zijn zichzelf de schuld te geven van het pestgedrag en maken ze – in afwezigheid van ander bewijs – meer secundaire denkfouten om het gedrag te rechtvaardigen (Graham & Juvonen, 1988). Dit zou dan kunnen verklaren waarom het effect alleen bij zelf-gerapporteerde slachtoffers voorkomt.

Kinderen die door leeftijdgenoten als slachtoffers worden aangemerkt, hoeven zichzelf niet per definitie ook als slachtoffer te zien (Oldenberg et al., 2015) en hoeven het pestgedrag

ook niet middels secundaire denkfouten te rechtvaardigen. Ook in dit onderzoek blijkt dat de maten van slachtofferschap niet sterk met elkaar correleren, $\phi = 0.11$ (vergelijkbaar met Ladd & Kochenderfer-Ladd, 2002). Dit komt wellicht omdat zelfrapportage meet *hoe vaak* pestgedrag voorkomt, terwijl rapportage door leeftijdgenoten meet *hoeveel* kinderen vinden dat iemand gepest wordt. Bovendien komt de informatie van twee verschillende bronnen, die een verschillende kijk op pestgedrag kunnen hebben (van der Meulen & Olthof, 2012).

De bevinding dat slachtoffers niet meer morele rechtvaardigingen gebruiken dan niet-slachtoffers, spreekt de resultaten van Gini en collega's (2011) tegen. Zij stelden dat door leeftijdsgenoten gerapporteerde slachtoffers tussen de negen en dertien jaar oud minder goed zijn in informatie-integratie dan daders en verdedigers en alleen uitgaan van consequenties voor slachtoffers bij het beoordelen van overtredingen. Dit zou betekenen dat zij – volgens het scoringssysteem van Turiel (1983) – vooral morele rechtvaardigingen gebruiken. In huidig onderzoek geeft echter het merendeel van de kinderen (ook niet-slachtoffers) voornamelijk morele rechtvaardigingen voor overtredingen. Dit spreekt de theorie van Kohlberg (1984) tegen, die stelde dat individuen pas in de volwassenheid hun oordelen gaan baseren op principes als rechtvaardigheid. Het feit dat ook jonge kinderen al morele oordelen gebruiken lijkt bewijs te leveren voor de domeintheorie van Turiel (2008). Het niet gevonden interactie-effect van leeftijd spreekt zijn theorie echter weer tegen. Turiel stelt immers dat kinderen tot hun tiende jaar met name morele rechtvaardigingen gebruiken (wat overeenkomt met de gevonden resultaten), maar daarna meer variabel in hun redeneren worden, omdat ze ook situationele factoren meenemen.

Dit zou erop kunnen wijzen dat de moraliteitstheorieën van zowel Turiel (2008) als Kohlberg (1984) (en hiermee de focus op morele oordelen en rechtvaardigingen) minder relevant zijn voor onderzoek naar (slachtoffers van) pestgedrag dan over het algemeen wordt aangenomen. Mogelijk verschillen slachtoffers van niet-slachtoffers op een ander aspect van moraliteit dan op ernst die ze aan morele overtredingen toekennen en hoe ze deze beoordelen. Recentelijk hebben enkele onderzoekers zich gericht op emotie-attributies: emoties die mensen aan de uitvoerder toeschrijven als een consequentie van moreel relevante acties. Morele emotie-attributies zijn belangrijk in de ontwikkeling van (im)morele gedragingen, omdat ze mensen de uitkomst van gebeurtenissen helpen voorspellen, zodat zij hier hun gedrag op kunnen aanpassen (Arsenio, Gold, & Adams, 2006; Malti & Latzko, 2010). Deze emotie-attributies staan in verband met cognitieve empathie en *theory-of-mind* vaardigheden, waar slachtoffers van pestgedrag tekorten in lijken te hebben. Mogelijk zit hier een verschil in ten opzichte van

kinderen die niet gepest worden. Meer onderzoek is nodig om hier duidelijkheid over te verkrijgen (Malti et al., 2009).

Een tweede mogelijke verklaring voor de niet gevonden verschillen zou kunnen zijn dat de gebruikte hypothetische verhalen een zodanig versimpelde weergave van de werkelijkheid waren, dat informatie-integratie niet nodig was. In de verhalen werd bijvoorbeeld – in tegenstelling tot de onderzoeksmethode van Gini en collega's (2011) – geen informatie gegeven over de intentie van de daders. Kinderen zouden om die reden makkelijker op hun “optimale vermogen” kunnen redeneren en meer morele rechtvaardigingen gebruiken (Trevethan & Walker, 1989). In de derde plaats zijn de beschreven situaties relatief bekend uit het dagelijks leven. In dat geval herkennen kinderen volgens Turiel (2008) overtredingen in het morele domein eerder, en komen ze makkelijker tot een morele rechtvaardiging. Mogelijk zouden er wél verschillen tussen slachtoffers en niet-slachtoffers zijn bij minder bekende situaties (in het echte leven of in de hypothetische verhalen; Gini et al., 2011). Ten vierde heeft sociale wenselijkheid bij het mondeling beantwoorden van de vragen mogelijk ertoe geleid dat kinderen de morele overtredingen vaak als ernstig beoordeelden (Nunner-Winkler & Sodian, 1988), wat een volgende keer ondervangen kan worden door de kinderen zelf de antwoorden te laten opschrijven.

Een laatste verklaring voor de afwezigheid van verschillen in moraliteit zou kunnen zijn dat de gevonden verschillen op de gecombineerde sociale cognities bij zelf-gerapporteerde slachtoffers te klein waren (kleine effectsizes; Field, 2006; Richardson, 2011). In dat geval zouden ze dat ze samengevoegd significant zijn, maar afzonderlijke niet (univariate effecten). Dit zou ook kunnen verklaren waarom er geen verschillen waren bij door leeftijdgenoten gerapporteerde slachtoffers op gecombineerde sociale cognities. Die dataset bestond uit minder slachtoffers, waardoor de analyse minder power had en eventuele verschillen minder snel ontdekt werden.

Ook voor de invloed van leeftijd en geslacht op de relatie tussen sociale cognities en slachtofferschap bleken geen significante interactie-effecten te bestaan. Dit is overeenkomstig eerdere onderzoeken (e.g. Gini et al., 2011; Pornari & Wood, 2010). Een verklaring hiervoor is dat veel sociale cognities op jonge leeftijd nog niet volledig uitontwikkeld zijn. Het onderscheid in de twee leeftijdsgroepen is redelijk arbitrair gemaakt ten opzichte van deze ontwikkeling (e.g. Bandura, 1990). Eventuele verschillen zouden mogelijk wél gevonden worden wanneer meerdere leeftijdsgroepen onderscheiden worden of wanneer een deel van de participanten al in de adolescentie zit, omdat enkele sociale cognities pas dan uitontwikkeld lijken te zijn (e.g. Singer, 2006).

Dat er geen interactie-effecten van geslacht gevonden werden kan te maken hebben met het feit dat er geen onderscheid is gemaakt tussen verschillende soorten pestgedrag bij de slachtoffers (fysiek, materiaal, verbaal en sociaal) en hier in de analyses niet voor gecontroleerd is. Meisjes en jongens worden namelijk op verschillende manieren gepest; vrouwelijke slachtoffers hebben meer te maken met sociaal pestgedrag, terwijl mannelijke slachtoffers meer fysiek of verbaal gepest worden (Goossens et al., 2012). Het valt niet uit te sluiten dat de verschillen tussen slachtoffers en niet-slachtoffers op het gebied van sociale cognities anders zijn voor verschillende soorten pestgedrag.

Implicaties

Huidig onderzoek heeft fundamentele implicaties, omdat er weinig bekend was over het niveau van sociale cognities bij slachtoffers ten opzichte van niet-slachtoffers. Voor het eerst zijn meerdere sociale cognities tegelijkertijd onderzocht en werd slachtofferschap op twee manieren gemeten. Er werden echter weinig verschillen tussen slachtoffers en niet-slachtoffers op sociale cognities gevonden, behalve op het gebied van secundaire denkfouten bij zelf-gerapporteerde slachtoffers. Dit onderzoek heeft daarmee ook een belangrijke praktische implicatie. Hoewel de methode voor het meten van moraliteit verbeterd zou kunnen worden, zijn er tot dusver geen aanwijzingen dat slachtoffers van niet-slachtoffers verschillen op dit gebied. Interventies gericht op moraliteit hebben daarom mogelijk weinig effect. Interventies gericht op secundaire denkfouten zouden daarentegen wél nuttig kunnen zijn, omdat deze ook sterk correleren met sociale vaardigheden (waar slachtoffers vaak tekorten in hebben).

Beperkingen en toekomstig onderzoek

De meeste beperkingen van dit onderzoek kwamen voort uit problemen met de gebruikte dataset. Er is slechts een beperkt aantal slachtoffers meegenomen in de analyses, omdat de categorische scores van slachtofferschap gebruikt zijn (door niet-normaal verdeelde continue scores van slachtofferschap). Bovendien kunnen de conclusies niet met volledige zekerheid getrokken worden, omdat de MANOVA minder robuust is door enkele kleine cel-groottes (Allen & Bennet, 2010). Door het cross-sectionele onderzoeksdesign kunnen geen causale verbanden worden aangetoond en is de richting van het verband tussen denkfouten en slachtofferschap niet duidelijk. Hiervoor is longitudinaal onderzoek vereist. Een laatste beperking is dat de resultaten niet naar ouderen gegeneraliseerd kunnen worden, omdat de participanten tussen de zeven en dertien jaar oud waren.

Voor vervolgonderzoek zijn er enkele aanbevelingen te geven. Ten eerste zou het handig zijn om voor beide manieren van rapportage soortgelijke vragen te stellen over slachtofferschap en dit niet met slechts één vraag te meten. Op die manier wordt een

betrouwbaarder beeld verkregen van de mate en frequentie waarin iemand wordt gepest. Ook zou hierbij – en in de analyses – onderscheid gemaakt kunnen worden tussen de verschillende soorten pestgedrag. Moraliteit zou bovendien op een andere manier gemeten kunnen worden, door in de hypothetische verhalen meer informatie te geven of door ze te vervangen door situaties uit het dagelijks leven. Verwacht wordt dat slachtoffers dan meer morele rechtvaardigingen gebruiken dan niet-slachtoffers (Gini et al., 2011). Ten derde zou het interessant zijn het aspect van emotie-attributie te toetsen; verwacht wordt dat slachtoffers van pestgedrag meer onverschilligheid en trots aan de daders van immorele acties toekennen (Menesini, Codecasa, Benelli, & Cowie, 2003). Ten vierde zou het interessant zijn de variabele empathie in de analyse mee te nemen en hiervoor een vragenlijst te gebruiken die de cognitieve én affectieve component van empathie meet. Er wordt geen relatie verwacht tussen affectieve empathie en slachtofferschap, maar wel dat slachtoffers lager scoren op cognitieve empathie dan niet-slachtoffers (van Noorden et al., 2014). Ten vijfde zou het interessant zijn om bij oudere kinderen de verschillen op sociale cognities te onderzoeken tussen slachtoffers en niet-slachtoffers. Sociale cognities ontwikkelen zich in de loop van de kinderjaren en ook in de adolescentie ontwikkelen enkele zich nog verder (bijvoorbeeld moraliteit; Turiel, 2008). Het is daarom mogelijk dat het verband tussen slachtofferschap en sociale cognities anders is bij adolescenten dan bij jongere kinderen. Ten zesde zou het interessant zijn om de relatie tussen etniciteit en sociale cognities bij slachtofferschap te onderzoeken. Pesten lijkt een wereldwijd fenomeen te zijn, maar dat wil niet zeggen dat de verklarende factoren voor slachtofferschap overal hetzelfde zijn.

Conclusie

In de Westerse samenleving is veel aandacht voor pestgedrag en de consequenties hiervan voor slachtoffers. Er zijn interventies waarmee gepoogd wordt pestgedrag op scholen te verminderen, maar deze zijn niet allemaal effectief (van Noorden et al., 2014). Ondanks de bovengenoemde beperkingen draagt dit onderzoek bij aan de praktijkkennis omdat slachtofferschap op twee manieren is gemeten en meerdere sociale cognities tegelijkertijd zijn onderzocht. Huidig onderzoek lijkt aan te tonen dat (zelf-gerapporteerde) slachtoffers meer secundaire denkfouten maken dan niet-slachtoffers, maar op het gebied van moraliteit niet van niet-slachtoffers verschillen. Interventies die zich op moraliteit richten zouden wellicht geen effect hebben, maar mogelijk zouden interventies gericht op het verminderen van de hoeveelheid (secundaire) denkfouten een positief effect kunnen hebben, ook op de sociale vaardigheden van slachtoffers (Nas et al., 2006).

Verder is geen bewijs gevonden voor de aanname dat slachtoffers van pestgedrag van niet-slachtoffers verschillen in de manier waarop zij over hun sociale wereld denken. Mogelijk verschillen zij wel op andere vlakken van kinderen die niet gepest worden, zoals in ervaring met sociale interactie. Ook is het mogelijk dat de oorzaak van pestgedrag niet bij slachtoffers gezocht moet worden, maar bij daders. Recentelijk lijkt hier steeds meer bewijs voor te zijn; zo blijken daders bijvoorbeeld minder empathisch te zijn en meer primaire denkfouten te maken waardoor de kans op antisociaal gedrag wordt vergroot (e.g. Gini, 2006; van Noorden et al., 2014). Zeker is dat pesten langdurige negatieve consequenties heeft voor slachtoffers op sociaal, emotioneel en cognitief gebied (e.g. Kowalski & Limber, 2013). Het is daarom van belang de verklarende factoren van pestgedrag te blijven onderzoeken, zodat de negatieve consequenties van pesten in de toekomst zo veel mogelijk vermeden kunnen worden.

Literatuurlijst

- Aleva, L., Blank, S., & Pronk, J. (2012). Verklaren en voorspellen van gedrag in peestsituaties. In F. Goossens, M. Vermande, & M. van der Meulen (red), *Pesten op school – Achtergronden en interventies* (pp. 57-79). Den Haag: Boom Lemma uitgevers
- Allen, P., & Bennett, K. (2010). *PASW Statistics by SPSS – a practical guide. Version 18*. Andover: Cengage Learning Emea.
- Aronson, E., Wilson, T.D., & Akert, R.M. (2010). *Social psychology – 7th edition*. New Jersey: Pearson.
- Arsenio, W., Gold, J., & Adams, E. (2006). Children's conceptions and displays of moral emotions. In M. Killen & J. Smetana (Eds.), *Handbook of moral development* (pp. 581–610). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Bandura, A. (1990). Mechanisms of moral disengagement in terrorism. *Origins of terrorism: Psychologies, ideologies, states of mind*, 161-191.
- Bandura, A. (2004). Selective exercise of moral agency. In *Nurturing morality* (37-57). Springer: US.
- Barriga, A. Q., & Gibbs, J. C. (1996). Measuring cognitive distortion in antisocial youth: Development and preliminary validation of the “How I Think” questionnaire. *Aggressive Behavior*, 22, 333–343.
- Barriga, A. Q., Gibbs, J. C., Potter, G., & Liau, A. K. (2001). *How I Think (HIT) questionnaire manual*. Champaign, IL: Research Press.
- Bouman, T., van der Meulen, M., Goossens, F. A., Olthof, T., Vermande, M. M., & Aleva, E. A. (2012). Peer and self-reports of victimization and bullying: Their differential association with internalizing problems and social adjustment. *Journal of school psychology*, 50(6), 759-774.
- Bing, M. N., LeBreton, J. M., Davison, H. K., Migetz, D. Z., & James, L. R. (2007). Integrating Implicit and Explicit Social Cognitions for Enhanced Personality Assessment A General Framework for Choosing Measurement and Statistical Methods. *Organizational Research Methods*, 10(2), 346-389.
- Brugman, D., & Bink, M. D. (2011). Effects of the EQUIP peer intervention program on self-serving cognitive distortions and recidivism among delinquent male adolescents. *Psychology, Crime & Law*, 17(4), 345-358.
- Bryant, B.K. (1982). An index of empathy for children and adolescents. *Child Development* 53, 413–25
- Colby, A., Kohlberg, L., Gibbs, J., Lieberman, M., Fischer, K., & Saltzstein, H. D. (1983). A

- longitudinal study of moral judgment. *Monographs of the society for research in child development*, 1-124.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences* (2nd ed.). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Field, A. (2006). *Discovering statistics using SPSS*. London: Sage
- Finkelhor, D., Ormrod, R. K., & Turner, H. A. (2007). Poly-victimization: A neglected component in child victimization. *Child abuse & neglect*, 31(1), 7-26.
- Ford, M. E. (1982). Social cognition and social competence in adolescence. *Developmental Psychology*, 18(3), 323.
- Gibbs, J.C. (2003). *Moral development and reality*. Thousand Oaks, CA: Sage
- Gini, G. (2006). Social cognition and moral cognition in bullying: what's wrong? *Aggressive Behaviour*, 32, 528–539.
- Gini, G., Pozzoli, T., & Hauser, M. (2011). Bullies have enhanced moral competence to judge relative to victims, but lack moral compassion. *Personality and Individual Differences*, 50(5), 603-608.
- Goossens, F. A., Olthof, T., & Dekker, P. H. (2006). New participant role scales: Comparison between various criteria for assigning roles and indications for their validity. *Aggressive Behavior*, 32(4), 343-357.
- Goossens, F., Vermande, M., & van der Meulen, M. (2012). *Pesten op school – Achtergronden en interventies*. Den Haag: Boom Lemma uitgevers
- Graham, S., & Juvonen, J. (1998). Self-blame and peer victimization in middle school: an attributional analysis. *Developmental psychology*, 34(3), 587.
- Greene, M. B. (2006). Bullying in schools: A plea for measure of human rights. *Journal of Social Issues*, 62, 63–79.
- Haynie, D. L., Nansel, T., Eitel, P., Crump, A. D., Saylor, K., Yu, K., & Simons-Morton, B. (2001). Bullies, victims, and bully/victims: Distinct groups of at-risk youth. *The Journal of Early Adolescence*, 21(1), 29-49.
- Hodges, E. V. E., Malone, M. J., & Perry, D. G. (1997). Individual risk and social risk as interacting determinants of victimization in the peer group. *Developmental Psychology*, 33(6), 1032-1039.
- Hoffman, M. L. (2007). The origins of empathic morality in toddlerhood. In C. A. Brownell & C. B. Kopp (Eds.), *Socioemotional development in the toddler years: Transitions & transformations* (pp. 132–145). New York, NY: Guilford Press
- Kohlberg, L. (1984). *Essays on moral development: The psychology of moral development*.

- San Francisco, CA: Harper & Row
- Kowalski, R. M., & Limber, S. P. (2013). Psychological, physical, and academic correlates of cyberbullying and traditional bullying. *Journal of Adolescent Health, 53*(1), 13-20.
- Ladd, G. W., & Kochenderfer-Ladd, B. (2002). Identifying victims of peer aggression from early to middle childhood: Analysis of cross-informant data for concordance, estimation of relational adjustment, prevalence of victimization, and characteristics of identified victims. *Psychological Assessment, 14*, 74-92.
- Van Lissa, C. J., Hawk, S. T., Branje, S. J., Koot, H. M., Van Lier, P. A., & Meeus, W. H. (2015). Divergence Between Adolescent and Parental Perceptions of Conflict in Relationship to Adolescent Empathy Development. *Journal of youth and adolescence, 44*(1), 48-61.
- Malti, T., Gasser, L., & Buchmann, M. (2009). Aggressive and prosocial children's emotion attributions and moral reasoning. *Aggressive Behavior, 35*, 90-102.
- Malti, T., & Latzko, B. (2010). Children's moral emotions and moral cognition: Towards an integrative perspective. *New Directions for Child and Adolescent Development, 129*, 1-10.
- Malti, T., Perren, S., & Buchmann, M. (2010). Children's peer victimization, empathy, and emotional symptoms. *Child Psychiatry and Human Development, 41*(1), 98-113
- Menesini, E., Codecasa, E., Benelli, B., & Cowie, H. (2003). Enhancing children's responsibility to take action against bullying: Evaluation of a befriending intervention in Italian middle schools. *Aggressive Behavior, 29*(1), 10-14
- Meulen, van der, M., & Olthof, T. (2012). Meten van gedrag in pestsituaties. In F. Goossens, M. Vermande, & M. van der Meulen (red), *Pesten op school – Achtergronden en interventies* (pp. 37-56). Den Haag: Boom Lemma uitgevers
- Nas, C. N., Brugman, D., & Koops, W. (2006). De effecten van het interventieprogramma equip op morele ontwikkeling, denkfouten en sociale vaardigheden bij delinquentie jongens. *Kind en adolescent, 27*(2), 70-79.
- van Noorden, T. H., Haselager, G. J., Cillessen, A. H., & Bukowski, W. M. (2014). Empathy and involvement in bullying in children and adolescents: a systematic review. *Journal of youth and adolescence, 1*-21.
- Nucci, L., & Turiel, E. (2009). Capturing the complexity of moral development and education. *Mind, brain, and education, 3* (3), 151-159.
- Nunner-Winkler, G., & Sodian, B. (1988). Children's understanding of moral emotions. *Child development, 1323*-1338.

- Obermann, M. L. (2011). Moral disengagement in self-reported and peer-nominated school bullying. *Aggressive behavior*, 37 (2), 133-144.
- Oldenburg, B., Barrera, D., Olthof, T., Goossens, F., van der Meulen, M., Vermande, M., Aleva, L., Sentse, M., & Veenstra, R. (2015). Peer and Self-Reported Victimization: Do Non-Victimized Students Give Victimization Nominations to Classmates Who Are Self-Reported Victims? Manuscript ingestuurd voor publicatie.
- Olthof, T., Goossens, F. A., Vermande, M. M., Aleva, E. A., & Van der Meulen, M. (2011). Bullying as strategic behavior: Relations with desired and acquired dominance in the peer group. *Journal of School Psychology*, 49, 339–359.
- Olweus, D. (2010). Understanding and researching bullying. Some critical issues. In S. R. Jimerson, S. M. Swearer, & D. L. Espelage, *Handbook of bullying in schools: An international perspective* (pp. 9–33). New York, NY: Routledge.
- Piaget, J. (1951) *The child's conception of the world*. New York- Humanities Press.
- Pornari, C. D., & Wood, J. (2010). Peer and cyber aggression in secondary school students: The role of moral disengagement, hostile attribution bias, and outcome expectancies. *Aggressive Behavior*, 36(2), 81-94.
- Ribeaud, D., & Eisner, M. (2010). Are moral disengagement, neutralization techniques, and self-serving cognitive distortions the same? Developing a unified scale of moral neutralization of aggression. *International journal of conflict and violence*, 4(2), 298-315.
- Richardson, J. T. (2011). Eta squared and partial eta squared as measures of effect size in educational research. *Educational Research Review*, 6(2), 135-147.
- Rosen, P. J., Milich, R., & Harris, M. J. (2007). Victims of their own cognitions: Implicit social cognitions, emotional distress, and peer victimization. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 28(3), 211-226.
- Rueckert L., & Naybar N. (2008). Gender differences in empathy: The role of the right hemisphere. *Brain and Cognition*, 67, 162–167.
- Salmivalli, C., & Nieminen, E. (2002). Proactive and reactive aggression among school bullies, victims, and bully-victims. *Aggressive behavior*, 28(1), 30-44.
- Singer, T. (2006). The neuronal basis and ontogeny of empathy and mind reading: review of literature and implications for future research. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 30(6), 855-863.
- Smetana, J. (2006). Social-cognitive domain theory: Consistencies and variations in children's

- moral and social judgments. In M. Killen & J. Smetana (Eds.), *Handbook of moral development* (pp. 119–153). Mahwah NJ: Erlbaum
- Smetana, J. G., Jambon, M., Conry-Murray, C., & Sturge-Apple, M. L. (2012). Reciprocal associations between young children's developing moral judgments and theory of mind. *Developmental Psychology*, *48*(4), 1144.
- Solberg, M. E., & Olweus, D. (2003). Prevalence estimation of school bullying with the Olweus Bully/Victim Questionnaire. *Aggressive behavior*, *29*(3), 239-268.
- Trevethan, S. D., & Walker, L. J. (1989). Hypothetical versus real-life moral reasoning among psychopathic and delinquent youth. *Development and Psychopathology*, *1*(02), 91-103.
- Turiel, E. (1983). *The development of social knowledge: Morality and convention*. Cambridge University Press.
- Turiel, E. (2002). *The culture of morality: Social development, context, and conflict*. Cambridge University Press.
- Turiel, E. (2008). The development of children's orientations toward moral, social, and personal orders: More than a sequence in development. *Human Development*, *51*(1), 21.
- Vachon, D. D., & Lynam, D. R. (2015). Fixing the Problem With Empathy Development and Validation of the Affective and Cognitive Measure of Empathy. *Assessment*, 1073191114567941.
- van der Velden, F., Brugman, D., Boom, J., & Koops, W. (2010). Moral cognitive processes explaining antisocial behavior in young adolescents. *International Journal of Behavioral Development*, *34*(4), 292-301.
- Wallinius, M., Johansson, P., Larden, M., & Dernevik, M. (2011). Self-serving cognitive distortions and antisocial behavior among adults and adolescents. *Criminal justice and behavior*, *38*(3), 286-301.
- De Wied, M., Maas, C., Van Goozen, S., Vermande, M., Engels, R., Meeus, W., Matthys, W., & Goudena, P. (2007). Bryant's Empathy Index: A closer examination of its internal structure. *European Journal of Psychological Assessment*, *23*(2), 99.